

Gimbernat, 2012 (*), 57, 109-118

L'INTRUISME PROFESSIONAL A PRINCIPIS DEL SEGLE XX. EL DR. JAMES M. MUNYON

TORRES GALLARDO, Begonya¹

SABATÉ CASELLAS, Ferran²

(1) Unitat d'Anatomia Humana i (2) Unitat d'Història de la Medicina. Facultat de Medicina. Universitat de Barcelona.

RESUM: Presentem al Dr. James M. Munyon, qui a principis del segle passat es dedicà a la manufactura i patent de remeis homeopàtics. Va ser perseguit per frau en múltiples ocasions però la seva gran fortuna li va permetre estendre el seu negoci fins a casa nostra, arribant a assolir grans cotes de popularitat. La revista *¡Cu-Cut!* li dedicà tres caricatures els anys 1902 i 1903. A través de l'estudi de les mateixes hem pogut conèixer el Dr. Munyon, un intrús professional de principis del segle XX.

Paraules clau: Caricatura mèdica. Dr. Munyon. Intrusisme professional. Revista *¡Cu-Cut!*

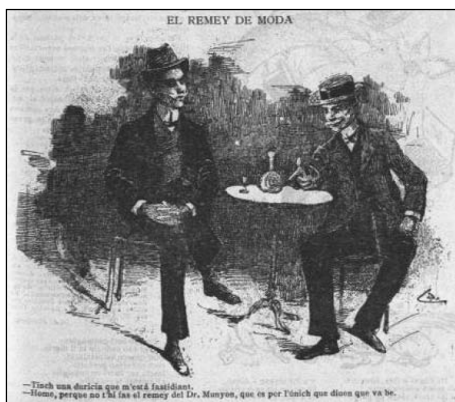
RESUMEN: Presentamos al Dr. James M. Munyon, quien a principios el siglo pasado se dedicó a la manufactura y patente de medicamentos homeopáticos. Fue perseguido por fraude en múltiples ocasiones pero su gran fortuna le permitió extender su negocio hasta nuestro país, llegando a alcanzar grandes cotas de popularidad. La revista *¡Cu-Cut!* le dedicó tres caricaturas los años 1902 y 1903. A través del estudio de las mismas hemos podido conocer al Dr. Munyon, un intruso profesional de principios del siglo XX.

Palabras clave: Caricatura médica. Dr. Munyon. Intrusismo profesional. Revista *¡Cu-Cut!*

*

El nostre grup està duent a terme un estudi sobre la caricatura mèdica a les revistes generals catalanes de principis del segle XX. Aquestes revistes es trobem escanejades a ARCA, Arxiu de Revistes Catalanes Antiques, de la Biblioteca de Catalunya¹.

Hem iniciat aquest estudi analitzant les caricatures de la revista *¡Cu-Cut!*, publicada des de 1902 fins a 1912. Hem pogut constatar que durant els seus 11 anys d'edició es van publicar més de 300 caricatures sobre temes relacionats amb la salut, el metge o la medicina. Presentem a continuació tres d'aquestes caricatures que foren publicades el juny i juliol de 1902 (figs. 1 i 2) i l'agost de 1903 (fig. 3). Totes elles fan referència al Dr. Munyon i els seus remeis. S'ha transcrit literalment la seva llegenda per a facilitar-ne la lectura, respectant l'ortografia de l'època.

EL REMEY DE MODA

- Tinch una duricia que m'está fastidiant.
- Home, porque no t'hi fas el remey del Dr. Munyon, que es per l'únich que diuen que va be.

Fig. 1. *¡Cu-Cut!* Any 01, Núm. 24 (12 juny 1902). p. 375.²

UN MALALT CRONICH

- Ves si es trist que ab tants remeys como s'inventan y es propagan no sen hagi inventat un per curà el mal de butxaca.

Fig. 2. *¡Cu-Cut!* Any 01, Núm. 27 (3 juliol 1902). p. 444.³

EL DR. MUNYON

- No'm deixan vendre específichs -que no fan ni be ni mal- y toleran las potingas- dels professionals.

Fig. 3. *¡Cu-Cut!* Any 02, Núm. 84 (6 agost 1903). p. 503.⁴

Arran de la descoberta d'aquestes caricatures, ens vam preguntar si el Dr. Munyon era un personatge real o era una invenció de la revista. Hem pogut comprovar que l'anomenat Dr. Munyon va existir i que, com es diu a *¡Cu-Cut!*, els seus nombrosos remeis van estar molt de moda, i no només a casa nostra. Però, qui era el Dr. Munyon?

James Munroe Munyon va nèixer a Thompson, Connecticut, el 3 d'agost de 1848, i va morir a Palm Beach, Florida, el 10 de març de 1918. Després de treballar com editor, venedor de llibres, músic, compositor, mestre, advocat i predicador, va obrir a principis de la dècada de 1890 la *Homoeopathic Home Remedy Company* i es dedicà a la fabricació i patent de medicaments. Malgrat que sovint va ser acusat per les autoritats de frau, perquè els seus remeis contenien principalment sucre i alcohol, va continuar amb els seus negocis i es va fer molt famós i acumulà una fortuna de varis milions de dòlars fins a la seva mort.

L'any 1901 James M. Munyon comprà l'illa de Pitts, des de llavors *Munyon Island*, situada a Lake Worth Lagoon Estuary a Palm Beach, Florida. L'any 1903 va construir-hi un hotel de cinc pisos amb 21 habitacions, al que anomenà *Hygeia*, en honor a la deessa grega de la salut. Els hostes rics del nord que anaven a Palm Beach a recuperar la salut a l'illa tropical, bevien el *Dr. Munyon's Paw-Paw Elixir* (potser el més famós dels seus remeis), que estava constituït principalment per suc de papaia fermentada, i es banyaven a la "Font de la Joventut". L'hotel es va cremar totalment l'any 1917. Malgrat que des dels inicis de la companyia els seus medicaments estaven sota l'escrutini de l'*American Medical Association* i foren confiscats en nombroses ocasions, la companyia va continuar fins a la dècada de 1940. L'any 1944, en un lot del *Paw Paw Tonic* es va trobar estricnina.

Però l'activitat del Dr. Munyon no es circumscriu als Estats Units. El Dr. Munyon va estendre el seu negoci publicitant els seus productes a diaris i revistes on s'hi troben anuncis, promocions, consells als malalts, conferències... fins i tot responia consultes per correu de forma gratuïta. Va fer-se molt famós fent servir tècniques publicitàries tan modernes com l'ús d'eslògans. Per exemple: "*Antes preferiría conservar la salud de un pueblo que ser su soberano*"⁵ o "*Vale más no tomar medicina que tomar una de mala calidad*"⁶.

A casa nostra, el diari *La Vanguardia* publicà 94 anuncis del Dr. Munyon i els seus remeis entre 1902 i 1910⁷. La majoria dels anuncis apareixen l'any 1902 i el 1903, el que coincideix amb els anys en què foren publicades les imatges a *¡Cu-Cut!*. El primer anunci del Dr. Munyon es publicà el 30 de març de 1902⁸. Es pot llegir:

***NOS PLACE PRESENTAR A NUESTROS LECTORES AL SEÑOR Doctor don
James M. Munyon, cumplido caballero y negociante acreditado de Norte***

Begonya Torres Gallardo - Ferran Sabaté Casellas

América, el homeópata más extensamente conocido en el mundo y cuyas acertadas curaciones han alcanzado millares de testimonios y cartas de gratitud.

Sus modernas medicinas están haciéndose muy populares en Europa. En los Estados Unidos, Inglaterra, el Canadá, México, Cuba y una gran parte de la América latina, son ya acreditadas como ningunas otras en su género.

*El mencionado doctor regaló el año de 1900 **dos millones de pesos oro americano** á la ciudad de Filadelfia, para fundar un colegio de niñas huérfanas⁹.*

Com consta a l'anunci, el Dr. Munyon, va regalar 2.000.000\$ per a la construcció d'una escola industrial. La notícia aparegué al *New York Times* el 19 de desembre de 1899 sota el títol: *TWO MILION GIFT FOR GIRLS. A Philadelphian Will Build an Industrial School for Them.*

El Dr. Munyon, tal i com se'n feu ressò la revista *¡Cu-Cut!* (fig. 2), anunciava 57 remeis diferents per a tot tipus de malalties¹⁰:

Tengo 57 remedios para 57 enfermedades distintas. Casi todos á pesetas 1'75. Todos experimentados satisfactoriamente por el Universo civilizado. Millares de testimonios en mi poder y en las Sucursales de mi Institución Médica comprueban mi aserción.

Entre els seus medicaments es trobaven remeis per a curar el reumatisme, la dispèpsia, el ronyons, el fetge, els refredats, la tos, les malalties de les senyores, les hemorroides, l'asma, les malalties de sang, o els mals de cap. També trobem anuncis que es refereixen al "Jabón del Avellano de la Bruja"¹¹:

*El JABON DEL AVELLANO DE LA BRUJA DE MUNYON proporciona á los que lo usan, un perfume tan delicioso como el de **frescas rosas de primavera**. Use usted el único jabón que pone el cutis tan suave como la felpa; que evita los barros, las arrugas y todos los defectos cutáneos. Use usted el jabón que vivifica y da lozanía y belleza al cutis. Piense usted en el jabón Munyon que podría comerse sin causar daño.*

Ja en els primers anuncis⁵ del Dr. Munyon es fan constar uns establiments distribuïdors dels seus productes a Barcelona:

L'intruisme professional a principis del segle XX. El Dr. James M. Munyon

Depósitos en ésta: Droguerías de los señores don Vicente Ferrer y C.^a (agentes generales en Barcelona), Hijos de don José Vidal y Ribas y doctor don Amado Gort Civil, (Farmacia Homeopática), y en todas las de primer orden del mundo¹².

La revista *¡Cu-Cut!* al número 84 de 6 d'agost de 1903 (p. 506) publica la següent notícia¹³:

El Subdelegat de Medecina ha prohibit la venda dels confits del Dr. Munyon per considerar que no fan cap efecte.

La circumstància de ser yanki l'esmentat doctor ens fa témer que aixó no acabi ab una altra guerra ab els Estats Units.

En quin cas, dels confits que'ns despatxarían no podríam dirho que no fan efecte. Encara'n tenim els dintres tots remoguts de l'altra toma.

Notícia que fou il·lustrada amb la caricatura del Dr. Munyon lamentant-se pel fet que no li deixaven vendre els seus "específichs" (fig. 3).

Posteriorment, el 3 de desembre 1903, *La Vanguardia*, publicà la següent notícia¹⁴:

LA COMPAÑÍA MUNYON AL PÚBLICO

Tememos el honor de participar á nuestra numerosa clientela que desde hoy se encuentran de venta en toda España los remedios Munyon bajo el amparo y la protección de la Ley, y al propio tiempo que hemos montado en Barcelona un Laboratorio para fabricar nuestros productos y así poder abastecer con mayor prontitud la demanda que hay por ellos en España.

El següent anunci dels remeis del Dr. Munyon aparegué el 6 de desembre de 1903. Podem veure que després de ser legalitzats el nombre de distribuïdors a Barcelona augmentà. En l'anunci se citen els següents¹⁵:

Droguerías: Sucursal de los Sres. Vicente Ferrer y C.^a; Hijos de José Vidal y Ribas. Viuda de Salvador Alsina.

Farmacias: Dr. Ferrer, Plaza del Ángel; Dr. Tomás Sanchiz, Rambla del Centro; P. Borrell Oliveres, calle de Pelayo; R. Herrero, Rambla de las Flores; M. Oliveres, calle del Hospital; B. Faig, Vidriería, 2; Farmacia Homeopática de don Amado Gort Civil, calle de Santa Ana¹⁶.

Com diu *¡Cu-Cut!* (fig. 1) el Dr. Munyon i els seus remeis van estar de moda. Això es posa de manifest no només per l'elevat nombre d'anuncis del seus medicaments a la premsa

Begonya Torres Gallardo - Ferran Sabaté Casellas

sinó perquè, com també es pot llegir als diaris de l'època, es van fer obres de teatre on el Dr. Munyon n'era el protagonista.

A la revista *Blanco y Negro*¹⁷ de 4 d'octubre de 1902 (fig. 4) s'anunciava a pàgina completa l'obra que es representà al "teatro Eslava".

"EL RESPETABLE PÚBLICO. A PROPÓSITO EN UN ACTO Y CUATRO CUADROS. LETRA DE LOS SRES. PASO, GABALDÓN Y CÁNOVAS. MÚSICA DE LOS MAESTROS CALLEJA Y LLEÓ".

Com es pot veure a la imatge, al final de la notícia s'inclou una fotografia del "CUADRO CUARTO" on es veu "EL DOCTOR MUNYON (Sr. Asensio), Y CORO DE TARJETAS POSTALES"

Fig. 4. *Blanco y Negro*. 4 d'octubre de 1902. p. 6.¹⁸

També a *La Vanguardia* trobem diferents anuncis de funcions teatrals dedicades al Dr. Munyon. Així el dia 11 de juny de 1905¹⁹ la secció dramàtica del "Casino Centellense" anuncià el seu acord de "poner en escena, el día de Pascua de Pentacostés el drama 'Los Segadors' y la pieza 'Doctor Munyón'". El 6 de desembre de 1908²⁰ el "Centro Moral

de *San Francisco de Paula*” anuncia la posta en escena a Barcelona de l’obra “Sistema Munyon”. Aquesta mateixa obra còmica fou representada l’abril de 1915²¹ al “Gran teatre Círcol de Sans” i el setembre de 1923²² a la Festa Major de “*Pueblo Nuevo*”. La “compañía cómico dramática de la Peña Coral Habana, de la Sagrera” la representà el febrer de 1927²³ a l’ “*Instituto Mental de la Santa Cruz de San Andrés de Palomar*”. Fou també representada al “*Centro Católico*” de Blanes l’abril de 1929²⁴, i a Cardona el juny de 1935²⁵.

La gran popularitat del Dr. Munyon i la seva extensa aparició en els diaris de l’època contrasta amb el que es troba en les revistes professionals del moment. Hem consultat diferents revistes de medicina, farmàcia i homeopatia de principis del segle passat que es troben a l’*Arxiu Històric de la Ciutat* de Barcelona²⁶. En cap d’aquestes revistes en els diferents números estudiats hem trobat cap referència explícita al Dr. Munyon ni tampoc cap anunci dels seus remeis. Creiem però que poden guardar relació amb ell algunes de les conclusions de la “*Cuartas asamblea de los Colegios de farmacéuticos provinciales de Cataluña celebrada en Gerona*” que es recullen a la revista *El Criterio Católico en las Ciencias Médicas* d’octubre de 1902, any en el que, com hem vist, el Dr. Munyon va irrompre amb força. Transcrivim a continuació el primer tema i les seves conclusions:

Tema 1.º Estudio de la legislación extranjera en cuanto se refiera á la elaboración y venta de especialidades, y aplicaciones que de ellas pudiera hacerse en España.

Presentaron trabajos á este tema: D. Narciso Durán Desumvila, de Canet de Mar, y el Dr. D. Cecilio Núñez Casas, de Agreda (Soria). Usaron la palabra los Sres. Vives, Durán, Domenech y otros se acordó:

1.º Que de conformidad con el artículo 2.º de nuestras Ordenanzas, sólo los farmacéuticos españoles elaboren y expendan en España los medicamentos intitulados especialidades farmacéuticas.

2.º Combatir seriamente la especialidad extranjera por medio de la nacional en todos los terrenos, y con todas las armas formales y de buena ley, y destruir al propio tiempo las causas de la especialidad nacional.

3.º Que el anuncio de toda especialidad esté libre de todo cuánto signifique charlatanismo, que tan perjudicial resulta á las clases médicas y á la humanidad enferma.

Encara que com s’anuncià a *La Vanguardia* les especialitats del Dr. Munyon van rebre el permís legal per a ser venudes a Espanya l’any 1903, tot ens indica que la seva aparició en l’àmbit de la salut va ser vista com una intrusió i que l’anomenat Dr. Munyon, que recordem no tenia cap titulació mèdica, era considerat pels professionals un “charlatan” que feia molt de mal a la professió mèdica i als malalts. El Dr. Munyon, servint-se de la

Begonya Torres Gallardo - Ferran Sabaté Casellas

seva fortuna va muntar un gran negoci al que aplicà tècniques de publicitat i expansió que recorden les actuals estratègies de mercat. Creiem que es tracta d'un cas d'intrusisme professional molt freqüent a principis del segle XX, pràctica que, dissortadament, segueix present en els nostres dies.

BIBLIOGRAFIA

- ABC-Hemeroteca. URL: <http://hemeroteca.abc.es/>
- Cuarta asamblea de los Colegios de farmacéuticos provinciales de Cataluña celebrada en Gerona. (1902). *Criterio Católico en las Ciencias Médicas: Revista mensual de medicina, cirugía y farmacia. Órgano de la Sociedad Médico-Farmacéutica de los Santos Cosme y Damian*, 58, 300-305.
- Dr. Munyon dies in Florida... (11 març 1918). *The New York Times*. Recuperat 3 març 2012, a <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=990DE3D61538EE32A25752C1A9659C946996D6CF>
- Historical Society of Palm Beach County. (2009) *Munyon Island*. Recuperat 3 de març 2012 des de <http://www.pbchistoryonline.org/page/munyon-island>
- *La Vanguardia.com-Hemeroteca*. URL: <http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/index.html>
- Morris, C. (1896). *Men of the century, an historical work: giving portraits and sketches of eminent citizens of the United States*. I. R. Hamersly & co.
- Munsey, C. (2004). *Patent medicine sculptures*. Recuperat 3 de març 2012 des de http://www.fohbc.org/PDF_Files/PatMedSculptures.pdf
- Palm Beach County (2011) *Munyon Island History*. Recuperat 3 març 2012, des de <http://www.pbcgov.com/erm/lakes/estuarine/munyon/history.htm>
- Rance, C. (2010). *Munyon is ready...* Recuperat 3 març 2012, des de <http://thequackdoctor.com/index.php/munyon-is-ready/>
- Two Million Gift for Girls. A Philadelphian Will Build an Industrial School for Them. (19 desembre 1899). *The New York Times*. Recuperat 3 març 2012, a <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9D0DEFDF103DE633A2575AC1A9649D94689ED7CF>

NOTES

- 1 ARCA. URL: <http://www.bnc.cat/digital/arca/>
- 2 FONT: ARCA. Procedència de l'original. Biblioteca de Catalunya. URL: <http://mdc2.cbuc.cat/u/?cucut,446>
- 3 FONT: ARCA. Procedència de l'original. Biblioteca de Catalunya. URL: <http://mdc2.cbuc.cat/u/?cucut,518>
- 4 FONT: ARCA. Procedència de l'original. Biblioteca de Catalunya. URL: <http://mdc2.cbuc.cat/u/?cucut,1635>
- 5 *La Vanguardia* (2 abril 1902). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/04/02/LVG19020402-003.pdf>
- 6 *La Vanguardia* (26 juny 1902). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/06/26/LVG19020626-003.pdf>
- 7 Hem dut a terme una cerca a través de l'*Hemeroteca* virtual de *La Vanguardia* (<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/index.html>). Entre 1902 i 1910 es troben un total de 94 anuncis del Dr. Munyon: 41 l'any 1902; 26 l'any 1903; 17 l'any 1904; 1 l'any 1906; 4 l'any 1907; i 5 l'any 1910.
- 8 *La Vanguardia* (30 març 1902). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/03/30/LVG19020330-003.pdf>

L'intruisisme professional a principis del segle XX. El Dr. James M. Munyon

9 En la transcripció dels anuncis s'ha fet de forma literal, respectant-se els aspectes tipogràfics com les negretes o majúscules.

10 *La Vanguardia* (20 juliol 1902). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/07/20/LVG19020720-003.pdf>

11 *La Vanguardia* (12 agost 1902). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/08/12/LVG19020812-003.pdf>

12 A l'anunci aparegut a *La Vanguardia* el dia 22 de maig de 1902 se suma a aquests distribuïdors inicials la farmàcia "**Tomás Sanchiz**". (Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1902/05/22/LVG19020522-003.pdf>)

13 FONT: ARCA. Procedència de l'original. Biblioteca de Catalunya. URL: <http://mdc2.cbuc.cat/u?/cucut,1638>

14 *La Vanguardia* (3 desembre 1903). <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1903/03/03/LVG19030303-003.pdf>

15 *La Vanguardia* (6 desembre 1903). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1903/12/06/LVG19031206-002.pdf>

16 A l'anunci de *La Vanguardia* de 10 de maig de 1904 se suma com a distribuïdor: "Francisco Rodó, Paseo de Gracia, 129". (Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1904/05/10/LVG19040510-001.pdf>)

17 Hem dut a terme una cerca a través de l'*Hemeroteca virtual d'ABC* (<http://hemeroteca.abc.es/>). Al diari *ABC* i a la *Revista Blanco y Negro*, es publicaren 64 anuncis dels remeis del Dr. Munyon, des de 1902 fins a 1910. La majoria d'anuncis aparegueren aquest últim any, moment en el qual a Catalunya el Dr. Munyon pràcticament no s'anunciava (sols s'editaren a *La Vanguardia* 5 anuncis). Per contra, trobem només 4 anuncis l'any 1902 (3 a *Blanco y Negro* i 1 a *ABC*) el 1903, mentre que a *La Vanguardia* es publicaren en aquest període un total de 67 anuncis.

18 *Blanco y Negro* (04 octubre 1902). Recuperat 6 març 2012, a <http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/blanco.y.negro/1902/10/04/006.html>. Reproducció de la imatge amb el permís d'ABC.

19 *La Vanguardia* (11 juny 1905). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1905/06/11/LVG19050611-004.pdf>

20 *La Vanguardia* (6 desembre 1908). Recuperat 5 març 2012, a

<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1908/12/06/LVG19081206-009.pdf>

21 *La Vanguardia* (17 abril 1915). Recuperat 5 març 2012, <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1915/04/17/LVG19150417-007.pdf>

22 *La Vanguardia* (8 setembre 1923). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1923/09/08/LVG19230908-004.pdf>

23 *La Vanguardia* (16 febrer 1927). Recuperat 5 març 2012, a

<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1927/02/16/LVG19270216-007.pdf>

24 *La Vanguardia* (20 abril 1929). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1929/04/20/LVG19290420-027.pdf>

25 *La Vanguardia* (22 juny 1935). Recuperat 5 març 2012, a <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1935/06/22/LVG19350622-021.pdf>

26 S'han consultat les següents revistes que es conserven l'*Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona*: (1). *Boletín del Hospital Homeopático del Niño Dios y del Sanatorio Marítimo de San José*. Barcelona; (2). *El Criterio Católico en las Ciencias Médicas: Revista mensual de medicina, cirugía y farmacia. Órgano de la Sociedad Médico-Farmacéutica de los Santos Cosme y Damian*. Barcelona; (3) *El Homeópata*. Barcelona; (4) *Farmacia Catalana: revista mesadera, científica y profesional*. Barcelona; (5) *Gaceta Médica de Catalunya* (des de 1881 *Gaceta Médica Catalana*); (6) *Barcelona La Rebotica: revista quincenal de Farmacia*. Barcelona; (7). *Revista Homeopática*, Barcelona.

